

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
ІМЕНІ ІВАНА БОБЕРСЬКОГО
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ**

***Матвійчук Тетяна Фартівна**
кандидат педагогічних наук, доцент*

Навчальна дисципліна «ПСИХОЛОГІЯ»

Лекція 4.7.

ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ: МОВЛЕННЯ

Рівень вищої освіти	– Перший (бакалаврський) рівень
Ступінь вищої освіти	– Бакалавр
Галузь знань	– 01 Освіта / Педагогіка
Спеціальність	– 017 Фізична культура і спорт
Освітня програма	– 017 Фізична культура і спорт

ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ: МОВЛЕННЯ

1. Поняття про мовлення та його функції.
2. Види мовлення
 - 2.1. Зовнішнє мовлення
 - 2.2. Егоцентричне мовлення
 - 2.3. Внутрішнє мовлення
3. Основні особливості мовлення
4. Індивідуальні відмінності мовлення

Література:

1. Лекції з педагогічної психології: навчальний посібник / М. М. Заброцький, Ю. Г. Шапошникова. Херсон: Гринь, 2017. 144 с.
2. Матвійчук Т. Ф. Психологія : навч.-метод. посіб. / Матвійчук Т. Ф. - Львів : Галич-Прес, 2018. - 76 с.
3. Носенко В.М. Вступ до спеціальності «Психологія»: Навчальний посібник. / В.М. Носенко. – Х.: НУЦЗУ, 2011. – 73 с.
4. Прасол Д. В., Литвиненко І. С. Вікова та педагогічна психологія: мультимедійний навчально-методичний посібник. Миколаїв: Арнекс, 2016. - 150 с.
5. Рубінштейн С. Л. Основи загальної психології / С. Л. Рубінштейн. – Х. : Видавництво «Навчальна книга» 2015. – 272 с.
6. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 3- те вид., перероб., допов. К. : ВЦ «Академія», 2017. 368 с.
7. Савчин М. В. Здатності особистості: монографія / Мирослав Савчин. – К.: Академвидав, 2016. – 288с. – (Серія «Монограф»))
8. Седих К. В. Основи психотерапії : навч. посіб. / [К. В. Седих, О. О. Фільц, В. І. Банцер та ін.] ; за ред. К. В. Седих, О. О. Фільца. – К. : Академвидав, 2016. – 192 с.

1. Поняття про мовлення та його функції.

Однією з найважливіших потреб людини є потреба в обміні інформацією. Передавати та отримувати інформацію можна лише за допомогою знаків, точніше - знакових систем. Ці знакові системи можуть бути *вербальними* (словесними) та *невербальними* (несловесними). Вербальні знакові системи по-іншому називають мовою.

Мова - це система словесних знаків. Питання про суть мови, її виникнення та розвиток, структуру і закономірності вивчає мовознавство. Від мови як засобу спілкування відрізняють **мовлення - психічний процес спілкування між людьми за допомогою мови.** Мовлення є мовою в дії. Мовне спілкування здійснюється за правилами конкретної мови і є продуктом історичного розвитку людства. Виникнення мовлення поза суспільством неможливе, бо воно є соціальним продуктом. Призначене для спілкування, воно і породжується у спілкуванні.

Мова та мовлення є діалектичною єдністю. Проте між ними є і відмінності:

Характерні ознаки мови та мовлення

Мова	Мовлення
1. Явище духовної культури	1. Психічне явище
2. Система знаків та правил їхнього перетворення	2. Процес оперування мовою
3. Виникає у процесі суспільного вироблення узагальнень та понять, у результаті якого поняття набувають загальноприйнятого змісту	3. Виникає у процесі індивідуального засвоєння понять, у результаті якого поняття набувають різноманітного конкретного змісту
4. Спочатку засвоюється теоретично	4. Спочатку засвоюється практично
5. Статична, бо нові правила та закони виробляються століттями	5. Динамічна, бо у процесі мовлення породжуються нові правила та закони

Мовлення пов'язане зі всіма психічними процесами людини. На рівні відчуттів воно впливає на пороги чутливості; на рівні сприймання - на такі його особливості, як осмисленість і узагальненість. Мовлення забезпечує словесно-логічну та довільну пам'ять; допомагає створювати образи уяви і забезпечує більшу зосередженість уваги. Особливо тісно мовлення пов'язане з мисленням. Слово є формою існування понять, а завдяки реченню утворюються та існують судження та умовиводи. Мовлення є обов'язковим компонентом для понятійного, теоретичного і вербального мислення. Мовлення як психічний процес спілкування між людьми може спричинити радість і тривогу, заспокоїти і образити, тобто викликати різноманітні емоції та почуття. Значну роль мовлення у вигляді самонаказів відіграє і у вольовій регуляції поведінки людини. Отже, мовлення є могутнім чинником формування людської свідомості.

Розглянемо функції мовлення у психічній діяльності людини: У сфері спілкування мовлення виконує *комунікативну* та *експресивну* функції. **Комунікативна функція** (від лат. *communico* - спілкуюсь з кимось) є одна з основних і полягає у тому, щоб за допомогою мовлення передати певну інформацію. Ця інформація має вплинути на поведінку, рішення або почуття іншої людини. **Експресивна функція** (від лат. *expressus* - виразний) є однією з первинних і виявляється у передачі емоційного ставлення до змісту мовлення і партнера спілкування. Це досягається за рахунок використання таких слів, як «Ох!», «Ай!», «Вау!» тощо, а також через інтонацію та модуляцію голосу.

У сфері мислення мовлення виконує *сигніфікативну* та *гностичну* функції. **Сигніфікативна функція** (від лат. *significo* - подаю знак, виражаю) - це позначення предметів і явищ за допомогою слів та словосполучень. У результаті утворюються поняття - одна з логічних форм мислення. За цією функцією мовлення людини відрізняється від комунікацій тварин. Звук, який видає тварина, може виражати страх, голод, задоволення тощо, але ніколи не позначає предмети чи явища. Виділення за допомогою мовлення суттєвих сторін та відношень предметів та явищ забезпечується **гностичною функцією** (від гр. *gnosis* - пізнання), або **функцією узагальнення**. Ця функція діє на етапі формування суджень та умовиводів.

У сфері управління мовлення виконує функції планування та регулювання. **Функція планування** забезпечує складання плану поведінки та програми дій і в результаті спонукає людину до певної діяльності. За допомогою **регулятивної функції** впорядковується наша поведінка і діяльність, а також діяльність інших людей. Особливо це стосується довільних психічних процесів: довільної пам'яті, сприймання, уваги тощо.

У соціальній сфері мовлення виконує **суспільно-історичну функцію**, яка пов'язана з передачею за допомогою мовних засобів суспільно-історичного досвіду людства. Це реалізується у фольклорі та народній творчості.

Більшість людей, які з народження живуть у двомовному середовищі, стикаються з проблемою **білінгвізму** (від лат. *bis* - двічі, *lingua* - мова), або

двомовності - одночасним засвоєнням дитиною у ранньому віці (здебільшого, до 4 років) двох мов. Для кожного білінгва одна з мов є першою, основною у мисленні і спілкуванні, а інша - другою, яка використовується рідше або в спеціальних сферах, наприклад, у навчальному закладі, професійній діяльності, при офіційному спілкуванні тощо. Для білінгвів часто характерний чіткій зв'язок «людина - мова». З однією людиною вони говорять однією мовою, з іншою - другою. Для України білінгвізм є поширеним явищем. Найчастіше зустрічається українсько-російська і російсько-українська двомовність. В обох випадках глибоке оволодіння другою мовою неможливе без засвоєння норм і цінностей культури, що обслуговується цією мовою, бо крім самих слів потрібно знати ситуації, у яких вони використовуються.

Перехід у процесі спілкування з однієї мови на іншу потребує перемикання коду. Це перемикання буває неповним, наприклад, лексика і граматики в людини російська, а фонетика українська. Таке змішане мовлення називають *суржиком*.

У різних країнах ставлення до білінгвізму визначається конкретною соціальною і політичною ситуацією. Так, в Європі володіння двома мовами є свідченням певного рівня культури, у США це найшвидше ознака того, що людина приїхала в цю країну нещодавно і ще не асимілювалася, в Україні - це проблема національної ідентифікації.

Чи білінгвізм не заважає розвитку дитини? Дослідження показують, що, навпаки, знання відразу двох мов, правда після їхнього повного опанування, сприяють лінгвістичному, когнітивному і культурному розвитку дитини.

2. Види мовлення

Мовлення як психічний процес має такі основні види: зовнішнє, егоцентричне та внутрішнє.

2.1. Зовнішнє мовлення

Зовнішнє мовлення - це аудіальне чи візуальне мовне спілкування між людьми. Це є основним засобом комунікації у сумісній діяльності. За його

допомогою люди впливають один на одного. Зовнішнє мовлення поділяють на усне, писемне та афективне.

Усне мовлення - це мовлення, яке сприймається на слух. Воно мотивоване ситуацією, протікає у мінливих умовах, йому характерна простота граматичних конструкцій. Його розумінню сприяє контекст, інтонація, жести, міміка тощо. Цей вид мовлення відіграє значну роль у розвитку культури, особливо усної народної творчості, а також у розвитку інтелекту людини.

Усне мовлення здебільшого призначене для розмовного мовлення і тому передбачає присутність інших людей. Воно має два підвиди: діалогічне і монологічне. **Діалогічне мовлення** (від гр. *dialogos* - розмова, бесіда) являє собою безпосереднє спілкування двох або більше осіб (наприклад, бесіда, розмова тощо). Можна припустити, що саме цей підвид був первинною формою людського мовлення. Діалогічне мовлення не вимагає спеціальної підготовки з боку людини, є ситуативним, провадиться при емоційно-експресивному контакті в умовах взаємного сприйняття. Воно завжди супроводжується невербальними способами передавання інформації.

Монологічне мовлення (від гр. *monos* - один, єдиний) - це тривале, неперервне, зв'язне викладання системи думок однією особою іншим (наприклад, доповідь, лекція тощо). Цей підвид мовлення об'єднаний однією думкою і є досить розгорнутим; має відповідати вимогам послідовності, доказовості, граматичної правильності, вимагає ретельного підбору слів та зворотів. Монолог має бути виразним і повідомлятися в оптимальному для аудиторії темпі. Тому до нього слід ретельно готуватися, особливо тому, що монологічне мовлення не допускає читання з листа. Думка повинна народжуватися на очах у слухачів. Монологічне мовлення передбачає стриманість жестів, бо надмірне жестикулювання відволікає увагу і стомлює.

Писемне мовлення - це мовлення, яке сприймається візуально. Воно з'явилося пізніше за усне, є контекстним і більш розгорнутим, має просторову організацію, дуже чіткий задум та складну смислову програму. Тому письмо пред'являє підвищені вимоги до розумової діяльності людини. У писемному

мовленні відсутній зворотній зв'язок зі співбесідником. Перевірку того, чи написане буде зрозуміле читачеві, здійснює редактор.

Писемне мовлення має вкрай обмежені можливості додаткового впливу на читача, крім підкреслення та виділення слів. Тому його сприймання обов'язково передбачає роботу нашої уяви.

Формувалось писемне мовлення протягом тисячоліть, і пройшло складний шлях свого становлення. У стародавніх пам'ятках писемності воно ще явно виступає у формі усного ситуативного мовлення. Найдревнішим різновидом письма вважається піктографічне. Потім виникло ідеографічне, складове і, нарешті, літеро-звукове письмо. Писемне мовлення відіграло та продовжує відігравати значну роль у розвитку науки і культури, а також інтелекту людини.

У *піктографічному письмі* (від лат. *pictus* - розмальований; гр. *grafe* - пишу, зображую) ціле повідомлення, подія чи явище передавались за допомогою знака-малюнка. Таке мовлення було характерне, наприклад, для народів острова Пасхи. Малюнок однієї ноги означало йти, двох - швидко йти, трьох - бігти. Піктографічне письмо розвивалось одночасно з іншими способами передачі інформації: вампулами (зв'язки раковин різноманітної форми та кольору) та кіпу (комбінація вузликів та сплетіння шнурів). Однак, графічний спосіб виявився найбільш прогресивний.

В *ідеографічному письмі* (від гр. *idea* - образ, поняття; гр. *grafe* - пишу, зображую) знаки, або ідеограми, позначають ціле слово чи поняття. Найбільш відомі ідеограми стародавніх єгиптян та індіанців, месопотамська система клинопису, сучасні китайські ієрогліфи. Наприклад, в Єгипті три хвилясті лінії означали хвилі; в індіанців малюнок, який зображав схід сонця, - початок дня.

У *складовому письмі* знаки позначають окремі склади. Прикладом може бути санскрит (писемна мова давньої і середньовічної Індії), сучасне письмо Індії.

У *літеро-звуковому письмі* знаки алфавіту, або графеми, позначають окремі звуки або звукові зв'язки усного мовлення. Прикладом є сучасна українська, англійська, німецька, французька мови тощо.

Афективне мовлення (від лат. *affectus* - настрої, хвилювання, пристрасть) слугує для вираження емоційних станів людини. Воно дуже просте і обмежене у вербальних засобах (наприклад, «Ах!», «Ой!», «Вау! тощо»). Афективне мовлення підсилюється інтонаціями та модуляціями голосу, а також жестами і мімікою.

2.2. Егоцентричне мовлення

Егоцентричне мовлення (від лат. *ego* - я, *centrum* - центр кола) - це монологічне ні до кого не звернене мовлення вголос. Це мовлення для себе і про себе; воно не виконує комунікативної функції. Егоцентричне мовлення призначене для висловлення емоцій та почуттів, для пізнання навколишнього світу, для розвитку мовленнєвих навичок, для самоконтролю. Однак, першочергову роль воно відіграє у розвитку мислення. По суті це є першою, достатньо розгорнутою, зовнішньою за формою системою засобів, за допомогою якої дитина вчиться не лише планувати та керувати своїми діями, а й мислити.

Егоцентричне мовлення характерне дітям віком 2-7 років; максимуму досягає у 3 роки, коли складає 75 % усього спонтанного мовлення дитини. Частка егоцентричних висловлювань дітей зростає під час гри; у середовищі, де панує авторитет дорослого, спонтанні та випадкові зв'язки з дитиною або дитина надана сама собі; у разі зростання когнітивної складності завдання. Навпаки, відсоток егоцентричного мовлення знижується за умов сумісно організованої роботи з дитиною; у середовищі ровесників; там, де можливі суперечки і дискусії.

У 6-7 років егоцентричне мовлення суттєво скорочується: воно переходить у внутрішній план. Так виникає внутрішнє мовлення. Повністю егоцентричне мовлення не зникає; часом воно зустрічається і у дорослому віці. Тому його розглядають як проміжну ланку при переході від зовнішнього до внутрішнього мовлення.

2.3. Внутрішнє мовлення

Внутрішнє мовлення - це вид беззвучної мовленнєвої діяльності людини. Кажучи образно, це «мовлення мінус звук». Його характеризує максимальна

згорнутість граматичних структур та змісту, бо промовляти слова до кінця немає необхідності; фрагментарність - пропускається те, що для людини є зрозумілим; домінування смислової сторони над зовнішньою формою - елементи слів та їхніх значень можуть «склеюватися» в нові комбінації; відсутність набору стандартних граматичних правил та алфавіту; виключення непорозумінь у сприйманні ситуації; ситуативність; контекстність; складність переводу на зовнішнє мовлення.

Таким чином, внутрішнє мовлення нібито відмовляється від виконання своєї первинної функції - воно перестає безпосередньо слугувати засобом спілкування з іншими, однак залишається внутрішньо спрямованим на інших людей, якщо не реальних, то уявних. Людина нібито веде з ними внутрішню бесіду. Однак, найперше внутрішнє мовлення стає формою роботи думки. За його допомогою думка народжується, бо інтелект «не приймає» зовнішнього мовлення, а лише внутрішнє.

В онтогенезі спочатку формується зовнішнє мовлення, потім егоцентричне і нарешті - внутрішнє. У дорослої людини цей процес протилежний: внутрішнє мовлення передує зовнішньому. Перехід внутрішнього мовлення у зовнішнє часто пов'язаний з труднощами. У внутрішньому мовленні думка зрозуміла лише самій людині, а коли вона намагається пояснити її іншим, виявляється, що її не розуміють. Ці труднощі спричинені тим, що необхідно перейти від згорнутих, зрозумілих лише самому собі думок до розгорнутих граматичних і логічних форм. Тренує вміння висловлювати свої думки і наміри монологічне і писемне мовлення.

3. Основні особливості мовлення

Мовлення, як і інші психічні процеси, наділено певними особливостями. Це - змістовність, зрозумілість, виразність та дієвість.

Змістовність мовлення визначається його інформативністю, а саме обсягом виражених у ньому думок, цінністю повідомлених фактів. Це забезпечується підготовленістю людини, що говорить.

Зрозумілість мовлення залежить від змісту та співвідношення між його складністю й рівнем знань та інтересів слухачів. Ця особливість забезпечується відбором матеріалу для повідомлення.

Виразність мовлення пов'язана з його емоційною насиченістю. Це досягається вербальними засобами (вмінням підібрати влучні слова та словосполучення) та невербальними (інтонацією, акцентом, паузами, мімікою, жестикуляцією), а також врахуванням обставин виступу, чіткістю вимови, правильністю інтонацій. У писемному мовленні замість невербальних засобів застосовують підкреслення, виділення слів у тексті тощо.

Дієвість мовлення визначається його впливом на думки, почуття, поведінку інших людей. Це забезпечує врахування індивідуальних особливостей слухачів.

4. Індивідуальні відмінності мовлення

Мовлення - це мова, яка функціонує в контексті індивідуальної свідомості. Воно характеризується відмінностями вимови, темпу, ритму, плавності та голосності. В різних людей воно має різну виразність, чіткість, точність, стиль, образність і емоційність. У людей є різна лексика і словниковий запас. Ці відмінності залежать від володіння людиною мовними засобами, від її темпераменту і характеру, інтелекту, мовленнєвих здібностей, а також від загальної культури людини.

За цими ознаками мовлення можна ідентифікувати конкретну особистість. Індивідуальну неповторність мовлення використовують з метою встановлення автора художнього, наукового чи публіцистичного твору.

Однією із індивідуальних відмінностей є **стиль мовлення**, який може бути побутовий, художній, діловий та науковий.

Побутовий стиль - це стиль повсякденного спілкування; він формується під впливом найближчого соціального оточення.

Художній стиль застосовується у прозі та поетичних творах; для його розвитку необхідне долучення до художньої творчості.

Діловий стиль є стилем ділового спілкування, наприклад, між керівництвом і підлеглими, між співробітниками, у документах тощо.

Науковий стиль мовлення характеризує наукову діяльність людини і спостерігається у вчених і викладачів у їхніх наукових працях, під час лекцій, на наукових диспутах тощо.